כיתה י' | תנ"ך | שיעור 8 מתוך 8 | 45 דק' | בראשית כא, א-כא

ממלכתי: סיפורי אברהם (בראשית יב-כה) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק, ספורנו); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

הולדת יצחק וגירוש ישמעאל: "כי לא יירש בן האמה"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את הולדת יצחק, את המשתה, את דרישת שרה לגרש את הגר וישמעאל ואת הצלתם במדבר (כא, א-כא)
- התלמידים ינתחו את המילה המנחה צ-ח-ק לאורך הסיפורים (יז, יח, כא) ואת ההקבלה בין פרק כא לפרק טז
- התלמידים יכירו פירושים שונים ל"מְצַחֵק" ואת רש"י על "בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם", וידונו בהכרעות קשות במשפחה ובאחריות כלפי מי שנשלח

❓ השאלה הגדולה של השיעור

האם שרה צדקה כשדרשה לגרש את הגר וישמעאל? ולמה ה' אומר לאברהם "שְׁמַע בְּקֹלָהּ"?

שרה רואה את ישמעאל "מְצַחֵק" ודורשת "גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת, וְאֶת־בְּנָהּ". לאברהם "וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד, בְּעֵינֵי אַבְרָהָם", אבל ה' אומר לו "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה, שְׁמַע בְּקֹלָהּ".

🧪 פתיחה

כותבים על הלוח את השורש צ-ח-ק ושואלים: "באיזה מצבים אנשים צוחקים?" (שמחה, הפתעה, לעג, משחק, חוסר אמון). אחר כך מזכירים שלושה צחוקים שכבר פגשנו: של אברהם (יז, יז), של שרה (יח, יב), ועכשיו מגיע הצחוק השלישי.

📖 הסבר למורה

ההבטחה מתקיימת. הפרק נפתח בהדגשה כפולה של קיום ההבטחה: "וַה' פָּקַד אֶת־שָׂרָה, כַּאֲשֶׁר אָמָר". יצחק נולד "לַמּוֹעֵד, אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים", ואברהם מל אותו "כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ, אֱלֹהִים". שרה מפרשת את השם: "צְחֹק, עָשָׂה לִי אֱלֹהִים: כָּל־הַשֹּׁמֵעַ, יִצְחַק־לִי". הצחוק של חוסר האמון (יח, יב) הופך לצחוק של שמחה.

הצחוק השלישי. במשתה הגמילה שרה רואה את בן הגר "מְצַחֵק". הכתוב אינו מפרט, ולכן הפרשנים חלוקים: אבן עזרא מסביר שזה משחק רגיל של נער, ושרה קינאה; רש"י והרמב"ן מביאים מדרשים

שרואים בצחוק דבר חמור, וביניהם ש"שָׂהָיָה מֵרִיב עִם יִצְחָק עַל הַיְרֻשָּׁה". הדרישה של שרה מנומקת בירושה: "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת, עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק". אברהם מתקשה, "עַל, אוֹדֹת בְּנוֹ": ישמעאל הוא בנו.

הגירוש וההצלה. אברהם "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר" ושולח את הגר וישמעאל עם לחם ומים. ההקבלה לפרק טז ברורה: שוב הגר במדבר, שוב מים ומלאך, שוב הבטחה לגוי גדול. אבל כאן היא לא בורחת, היא מגורשת, והיא יושבת "מִנֶּגֶד, הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת" כי "אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד". ה' שומע את קול הנער ("בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם"), פוקח את עיניה, וישמעאל גדל במדבר פארן. (שימו לב: גם בפרק כב אברהם "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר" לקראת עקדת יצחק; ראו שיעור 8 ביחידה 17.)

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק כא, פסוקים א-כא

(א) וַה' פָּקַד אֶת־שָׂרָה, כַּאֲשֶׁר אָמָר; וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה, כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר.

(ב) וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן, לִזְקֻנָיו, לַמּוֹעֵד, אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים.

(ג) וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת־שֵׁם־בְּנוֹ הַנּוֹלַד־לוֹ, אֲשֶׁר־יָלְדָה־לּוֹ שָׂרָה – יִצְחָק.

(ד) וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ, בֶּן־שְׁמֹנַת יָמִים, כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ, אֱלֹהִים.

(ה) וְאַבְרָהָם, בֶּן־מְאַת שָׁנָה, בְּהִוָּלֶד לוֹ, אֵת יִצְחָק בְּנוֹ.

(ו) וַתֹּאמֶר שָׂרָה – צְחֹק, עָשָׂה לִי אֱלֹהִים: כָּל־הַשֹּׁמֵעַ, יִצְחַק־לִי.

(ז) וַתֹּאמֶר, מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם, הֵינִיקָה בָנִים, שָׂרָה: כִּי־יָלַדְתִּי בֵן, לִזְקֻנָיו.

(ח) וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד, וַיִּגָּמַל; וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל, בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת־יִצְחָק.

(ט) וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית, אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם – מְצַחֵק.

(י) וַתֹּאמֶר, לְאַבְרָהָם, גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת, וְאֶת־בְּנָהּ: כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת, עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק.

(יא) וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד, בְּעֵינֵי אַבְרָהָם, עַל, אוֹדֹת בְּנוֹ.

(יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם, אַל־יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ – כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה, שְׁמַע בְּקֹלָהּ: כִּי בְיִצְחָק, יִקָּרֵא לְךָ זָרַע.

(יג) וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה, לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ: כִּי זַרְעֲךָ, הוּא.

(יד) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח־לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל־הָגָר שָׂם עַל־שִׁכְמָהּ, וְאֶת־הַיֶּלֶד – וַיְשַׁלְּחֶהָ; וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע, בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע.

(טו) וַיִּכְלוּ הַמַּיִם, מִן־הַחֵמֶת; וַתַּשְׁלֵךְ אֶת־הַיֶּלֶד, תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם.

(טז) וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד, הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת, כִּי אָמְרָה, אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד; וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד, וַתִּשָּׂא אֶת־קֹלָהּ וַתֵּבְךְּ.

(יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים, אֶת־קוֹל הַנַּעַר, וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים אֶל־הָגָר מִן־הַשָּׁמַיִם, וַיֹּאמֶר לָהּ מַה־לָּךְ הָגָר; אַל־תִּירְאִי, כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם.

(יח) קוּמִי שְׂאִי אֶת־הַנַּעַר, וְהַחֲזִיקִי אֶת־יָדֵךְ בּוֹ: כִּי־לְגוֹי גָּדוֹל, אֲשִׂימֶנּוּ.

(יט) וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־עֵינֶיהָ, וַתֵּרֶא בְּאֵר מָיִם; וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת־הַחֵמֶת, מַיִם, וַתַּשְׁקְ, אֶת־הַנָּעַר.

(כ) וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנַּעַר, וַיִּגְדָּל; וַיֵּשֶׁב, בַּמִּדְבָּר, וַיְהִי, רֹבֶה קַשָּׁת.

(כא) וַיֵּשֶׁב, בְּמִדְבַּר פָּארָן; וַתִּקַּח־לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה, מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. {פ}

פסוקים כב-לד (ברית אברהם ואבימלך בבאר שבע) אינם בשיעור; אפשר לקרוא אותם בבית כהרחבה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית, אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם – מְצַחֵק" (בראשית כא, ט)

💭 **מפרשים:** אבן עזרא: "כי כן מנהג כל נער ותקנא בו בעבור היותו גדול מבנה".

📜 **כתוב:** "מְצַחֵק" (בראשית כא, ט)

💭 **מפרשים:** רמב"ן מביא את דעת רבי שמעון בתוספתא: "אֵין צְחוֹק הָאָמוּר כָּאן אֶלָּא לְשׁוֹן יְרִשָּׁה", וכך גם רש"י: "שֶׁהָיָה מֵרִיב עִם יִצְחָק עַל הַיְרֻשָּׁה".

📜 **כתוב:** "כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם" (בראשית כא, יז)

💭 **מפרשים:** רש"י: "לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עַכְשָׁו הוּא נִדּוֹן, וְלֹא לְפִי מַה שֶּׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: מתי צוחקים? שלושה צחוקים בסיפורי אברהם (5 דקות)
2. קריאה: כא, א-ח; ההבטחה מתקיימת ו"צְחֹק, עָשָׂה לִי אֱלֹהִים" (7 דקות)
3. הצחוק השלישי: "מְצַחֵק"; אבן עזרא מול רש"י והרמב"ן (עבודה בזוגות) (10 דקות)
4. הדרישה של שרה ותשובת ה' (י-יג); "שְׁמַע בְּקֹלָהּ" (8 דקות)
5. הגירוש וההצלה (יד-כא): השוואה לפרק טז (9 דקות)
6. דיון מסכם וכרטיס יציאה (6 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה אמרה שרה אחרי הולדת יצחק (כא, ו-ז)?
2. מה קרה להגר ולישמעאל במדבר, ואיך ניצלו (כא, יד-יט)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה ההבדל בין הפירוש של אבן עזרא ל"מְצַחֵק" לבין הפירוש של רש"י והרמב"ן? איך כל פירוש משנה את היחס שלנו לשרה?
2. מה דומה ומה שונה בין פרק טז לפרק כא בתיאור הגר במדבר?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם אפשר להצדיק את דרישת שרה? מה הייתם עושים במקום אברהם?
2. רש"י: "לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עַכְשָׁו הוּא נִדּוֹן". האם זה עיקרון צודק גם בחיים שלנו?

🏁 סיכום השיעור

בפרק כא ההבטחה הגדולה מתקיימת: יצחק נולד, והצחוק הופך לשמחה. אבל הלידה מביאה גם משבר: שרה דורשת לגרש את הגר וישמעאל, וה' תומך בה, ובכל זאת שומע את קול הנער במדבר ומבטיח גם לו "כִּי־לְגוֹי גָּדוֹל, אֲשִׂימֶנּוּ". הפרק מראה שהבחירה ביצחק אינה דחייה של ישמעאל מן הברכה. בהמשך (כב) אברהם יעמוד בניסיון הגדול ביותר: עקדת יצחק.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "הצחוק בפרק כא הוא בעיניי ... (שמחה / משחק / איום), כי ..."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: המילה המנחה צ-ח-ק (יז, יז; יח, יב-טו; כא, ו, ט), וההקבלה בין טז לכא.
- דמויות מורכבות: שרה, אברהם והגר; התורה מתארת גם את הכאב של אברהם ושל הגר.
- דיון פתוח: ירושה, יחסים בין אחים למחצה, הכרעות קשות במשפחה ואחריות כלפי מי שנפגע.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- מחלוקת בפירוש "מְצַחֵק": אבן עזרא, רש"י והרמב"ן (ובו דעת רבי שמעון בתוספתא).
- רש"י (כא, יב): "לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבִיאוּת".
- רש"י (כא, א): סמיכות לתפילה על אבימלך, "הוּא נַעֲנָה תְּחִלָּה".
- רש"י (כא, יז): "לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עַכְשָׁו הוּא נִדּוֹן"; ו"שָׁיְפָה תְּפִלַּת הַחוֹלֶה מִתְּפִלַּת אֲחֵרִים עָלָיו".

💡 הערות למורה

את פירושי המדרש החמורים ל"מצחק" מספיק להזכיר באופן כללי ("מדרשים רואים בצחוק התנהגות חמורה"); אין צורך לפרט. כדאי להשאיר את המחלוקת פתוחה ולתת לתלמידים לבחור. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

שלושת הצחוקים, מחלוקת הפרשנים על "מְצַחֵק", דרישת שרה, השוואה לפרק טז, רש"י, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית כא (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית כא, א (ספריא)
- רש"י על בראשית כא, ט (ספריא)
- רש"י על בראשית כא, יב (ספריא)
- רש"י על בראשית כא, יז (ספריא)
- רמב"ן על בראשית כא, ט (ספריא)
- אבן עזרא על בראשית כא, ט (ספריא)

מחוון: הולדת יצחק וגירוש ישמעאל: "כי לא יירש בן האמה"

1. יז, יז: אברהם, צחוק של שמחה לפי רש"י (ואפשר גם תמיהה). יח, יב: שרה, צחוק של ספק ("וַתִּצְחַק שָׂרָה, בְּקִרְבָּהּ"). כא, ו: שרה, צחוק של שמחה ("צְחֹק, עָשָׂה לִי אֱלֹהִים").
2. אבן עזרא: משחק רגיל של נער, ושרה קינאה כי הוא גדול מבנה; לפי זה הדרישה מתוך קנאה ודאגה. רש"י / רמב"ן (רבי שמעון): ריב על הירושה; לפי זה שרה מגינה על יצחק ועל הברית, ובהתאם היא אומרת "כִּי לֹא יִירַשׁ".
3. ישמעאל הוא בנו, והוא אוהב אותו. ה׳ אומר "שְׁמַע בְּקֹלָהּ" כי "כִּי בְיִצְחָק, יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", ומבטיח "וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה, לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ".
4. טז: הגר בורחת מפני עינוי; מלאך ה׳ ליד עין המים; זרע רב והבן ישמעאל. כא: אברהם שולח אותה; מלאך אלהים מן השמים; "כִּי־לְגוֹי גָּדוֹל, אֲשִׂימֶנּוּ", ופקיחת עיניים לבאר מים.
5. הגר אוהבת את בנה ואינה יכולה לראות את מותו; ייאוש של אם. רש"י: ה׳ שופט את ישמעאל לפי מעשיו עכשיו, ולא לפי מה שיעשו צאצאיו בעתיד.
6. בעקדה: "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר" (כב, ג). בשני הסיפורים אברהם מוותר על בן בציווי ה׳, וקם מוקדם לקיים; בשני הסיפורים מלאך מציל את הנער. כל קשר מנומק מתקבל.
7. תשובה טובה: הצדק של שרה, הירושה וההבטחה ביצחק (י, יב), ופירוש רש"י / רמב"ן; הכאב, "וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד", "אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד", ו"כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים"; פירוש אבן עזרא מחליש את הצדקת שרה. ניקוד מוצע: פסוקים 8, מחלוקת 6, רש"י 3, עמדה 3.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק וספורנו מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי אברהם (בראשית יב-כה) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק, ספורנו); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.